

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ

Συζητώντας για τον θάνατο

Ένα συνέδριο βιοηθικής στη Ρώμη

ΤΟΥ κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
Αναπλ. Καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ορθόδοξες και άλλες απόψεις

Για ν' αντιμετωπίσεις το θάνατο χρειάζεται να έχεις μια στάση ζωής απέναντί του, να βλέπεις τον κόσμο με άλλο μάτι. Το βλέμμα σου να είναι έτσι εκπαιδευμένο που ν' ακτινογραφεί τα πράγματα και να μαρτυράει για την Ανάσταση που ἐγκυμονεί ή Κτίση κι ό έαυτός σου. Πώς στοιχειοθετείται όμως αυτή ή διαφορετική ματιά, αυτή ή άποψη ζωής που μάς παρασύρει σε μια στάση ζωής έναντι του θανάτου;

Αυτές οι σκέψεις τριγυρνούσαν στο μυαλό μου, όταν πέρσι, αρχές του καλοκαιριού, έλαβα μια πρόσκληση για να λάβω μέρος σ' ένα στρογγυλό τραπέζι στα πλαίσια ενός διεθνούς συνεδρίου που θα γινόταν στη Ρώμη 15 με 18 Μαρτίου του 1992.

Το συνέδριο θα ήταν αφιερωμένο στη «φροντίδα για άτομα που διανύουν το τελικό στάδιο της ζωής». Θα έθιγοντο ποικίλες όψεις του θέματος. Ο ύπότιτλος προσδιόριζε ότι θα εξετάζονταν κοινωνιοπολιτιστικές, ιατρικές καθώς και ποιμαντικές όψεις. Το δικό μας «τραπέζι» είχε την αποστολή να διερευνήσει τον «θάνατο και την έσχατολογία από οικουμενική άποψη». Εκτός από την ορθόδοξη θα εκπροσωπούτο ή ρωμαιοκαθολική, ή προτεσταντική, ή έβραϊκή, ή ισλαμική και ή ινδική-ίνδουϊστική άποψη. Πολλές απόψεις δηλαδή.

Σε τί συγκλίνουν και σε τί διαφέρουν αυτές οι απόψεις; Τί είναι εκείνο που κάνει ορθόδοξη μια ορθόδοξη άποψη για το θάνατο και την έσχατολογία; Αυτό βέβαια επιχείρησα να εκθέσω στα περιορισμένα χρονικά όρια της μισής περίπου ώρας που είχα στη διάθεσή μου. Την εισήγηση αυτή θα δημοσιεύσουμε από τις φιλόξενες στήλες του «Εφημερίου» για να λάβουν γνώση οι αναγνώστες του περιοδικού¹.

Όπωςδήποτε, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν ήσαν μόνο οι θεολογικές όψεις του ζητήματος που άπασχόλησαν το συνέδριο και τους συνέδρους που μετείχαν σ' αυτό.

Ένα Κέντρο Βιοηθικής

Το συνέδριο οργάνωσε το Κέντρο Βιοηθικής της Ιατρικής και Χειρουργικής Σχολής του Καθο-

λικού Πανεπιστημίου del Sacro Cuore που έδρεύει στη Ρώμη. Οι υπόλοιπες σχολές, των έπιστημών του ανθρώπου του ίδιου Πανεπιστημίου βρίσκονται στο Μιλάνο. Το Κέντρο αυτό ιδρύθηκε το 1985 και αναπτύχθηκε υπό την καθοδήγηση του δραστήριου διευθυντού του καθηγητού Mgr. Elio Sgreccia σε σημαντικό πεδίο έρευνας, διδασκαλίας και εκδόσεων για θέματα βιοηθικής στην Ιταλία².

Το εξώφυλλο του Προγράμματος. Χαρακτικό του Pietro Annigoni.

Το φετινό διεθνές συνέδριο είχε ως στόχο του να επεκτείνει τις επαφές του Κέντρου σε διεθνές επίπεδο και να συνεργασθεί με ειδικούς έπιστήμονες από το έξωτερικό. Όπωςδήποτε δεν είναι λίγοι και οι

σ ἐ δρόμους ποιμαντικής διακονίας

Ιταλοί επιστήμονες που εργάζονται στον τομέα της Βιοηθικής. Η έκθεση βιβλίου που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του συνεδρίου έδειξε την σοβαρότητα και το επίπεδο των έρευνών και των εκδόσεων. Άλλωστε η Ιταλική συμμετοχή στις εισηγήσεις και τις ανακοινώσεις κατά τη διάρκεια του συνεδρίου ήταν αξιόλογη και πολυπληθής.

Γνωρίζουμε, ότι τα τελευταία χρόνια, με την πρόοδο της επιστημονικής έρευνας σε θέματα γενετικών χειρισμών, σε καινοτομίες που αφορούν στην αναπαραγωγή του ανθρώπου καθώς και στην παράταση της ζωής, έχουν δημιουργηθεί τεράστια ήθικα προβλήματα, τα οποία απαιτούν τον εξ ύπαρξης επαναπροσδιορισμό των πλαισίων μιάς Ιατρικής ήθικης και δεοντολογίας. Τόσο στον επιστημονικό κόσμο όσο και στον χώρο των χριστιανικών Έκκλησιών και των θρησκευτικών γενικότερα επιχειρείται ή χάραξη κατευθύνσεων, οι οποίες θα είναι δυνατόν να βοηθήσουν στην επίλυση συγκεκριμένων πρακτικών αιτημάτων. Το χώρο αυτό καλείται να υπηρετήσει ή αποκαλούμενη Βιοηθική².

Το συνέδριο για το οποίο γίνεται λόγος στο παρόν άρθρο, θέλησε να απαντήσει σε ερωτήματα που έχουν σχέση με τον τερματισμό της ζωής και τη βοήθεια ατόμων που βρίσκονται στο τελικό στάδιο. Λεπτομέρειες για τις προβαλλόμενες θέσεις και τις προτεινόμενες λύσεις θα εκθέσουμε μόλις θα έχουμε στα χέρια μας τα Πρακτικά του συνεδρίου, τα οποία είναι στην πρόθεση των οργανωτών να κυκλοφορηθούν σύντομα. Σήμερα αρκούμαστε να δώσουμε τις μεγάλες γραμμές του προγράμματος του συνεδρίου ως μία πρώτη ενημέρωση.

Το πρόγραμμα του συνεδρίου

Η επίσημη έναρξη έγινε το απόγευμα της Κυριακής 15 Μαρτίου 1992 με προσφωνήσεις του Πρυτάνεως του Πανεπιστημίου και του Προέδρου της Ιατρικής Σχολής. Στη συνέχεια μίλησε ο Καρδινάλιος Fiorenzo Angelini, Πρόεδρος της Επιτροπής του Βατικανού για την Ποιμαντική της Έκκλησίας στο χώρο της Υγείας (λειτουργεί από το 1985), με θέμα «Σύγχρονες απόψεις για μια επίκαιρη ποιμαντική φροντίδα». Η έναρκτήρια όμιλία είχε ως θέμα «την αντιμετώπιση του θανάτου σήμερα» με όμιλητή τον πολωνό καθηγητή S. Grygiel. Ακολούθησε δεξίωση γνωριμίας των συνέδρων.

Η πρώτη συνεδρία, το πρωινό της Δευτέρας 16 Μαρτίου, ήταν αφιερωμένη στις κοινωνιολογικές προσεγγίσεις. Ο Ιταλός καθηγητής G. Micheli μίλησε για τη «δημογραφία του φυσιολογικού θανάτου» ο βέλγος καθηγητής της κοινωνικής

ήθικης M. Schooyans ανέπτυξε το θέμα «ιατρική διακοπή της παρατάσεως της ζωής». Ο καθηγητής S. Burgalassi μίλησε για «το άτομο που πεθαίνει σε μία ευήμερυσσα κοινωνία» και ή Ιταλίδα G. Rossi-Sciumè διερεύνησε «τη σχέση αυτού του ατόμου με την οικογένεια».

Η απόγευματινή δεύτερη συνεδρία ασχολήθηκε με κλινικές απόψεις. Ο σουηδός καθηγητής D. H. Ingvar εξέτασε από νευρολογική άποψη όρισμένες «σοβαρές χρόνιες έγκεφαλικές βλάβες σε συνάρτηση με την έννοια της συνειδητότητας». Ο Ιταλός καθηγητής C. Manni έκανε μία «επισκόπηση των μεθόδων που προσδιορίζουν κλινικά τον θάνατο». Ο Αμερικανός συναδέλφος του D. A. Shewmon, μίλησε για «τον κλινικό προσδιορισμό του θανάτου σε βρέφη και παιδιά».

Η τρίτη συνεδρία έλαβε χώρα το πρωί της Τρίτης 17 Μαρτίου και εξέτασε ανθρωπολογικές όψεις του θέματος. Έτσι ο άργεντινός καθηγητής A. Caturelli προσήγγισε το ζήτημα από τη σκοπιά της σύγχρονης φιλοσοφίας και μεταφυσικής, ενώ ο Ιταλός G. Cesari παρουσίασε τον «θάνατο και την εμπειρία του θανάτου στη σύγχρονη ψυχολογία». Ο συναδέλφος του L. Sandrin αναφέρθηκε στις «ψυχολογικές στάσεις του ασθενούς έναντι του θανάτου»⁴, ενώ ο γάλλος δομητικανός καθηγητής J. M. Mal-damé εξέτασε τον θάνατο από μεταφυσική άποψη.

Στην τέταρτη συνεδρία του απογεύματος της Τρίτης αναπτύχθηκαν οι θεολογικές όψεις του ζητήματος. Ο γνωστός βιβλικός θεολόγος Καρδινάλιος G. Saldarini εισηγήθηκε το θέμα «ή αντιμετώπιση του θανάτου στην Άγία Γραφή». Ακολούθησε το «στρογγυλό τραπέζι» για το οποίο κάναμε λόγο στην αρχή του άρθρου μας, στο οποίο εξετάστηκε από οίκομενική άποψη «ο θάνατος και ή έσχατολογία». Έλαβαν μέρος κατά σειρά παρουσιάσεως ο υπογράφων Α. Μ. Σταυρόπουλος (όρθόδοξος), ο προτεστάντης Ιταλός καθηγητής P. Ricca, ο Ιταλός ραββίνος Dr. Piatelli, ο τυνήσιος καθηγητής M. Talbi (ισλάμ), ο βέλγος ιησουΐτης καθηγητής R. de Smet που ζει 45 χρόνια στην Ίνδία (ινδική-ινδουΐστική άποψη).

Το πρωινό της Τετάρτης 18 Μαρτίου περιελάμβανε δύο συνεδρίες. Την πέμπτη, αφιερωμένη στις ήθικες απόψεις και την έκτη στην φροντίδα των άρρώστων του τελικού σταδίου⁵ με τις εξής επί μέρους εισηγήσεις.

Ο Ιταλός I. Carrasco de Paula εισηγήθηκε για την ήθικη της Ιατρικής παρεμβάσεως με αναφορά στο σύμφερον του άρρώστου». Ο Αμερικανός καθηγητής B. M. Ashley αναφέρθηκε στο θέμα «Ευθανασία και υπερθεραπεία» ενώ ο Ιταλός καθηγητής A. Bompia-

Η ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ ΤΟΥ ΣΕΙΣΜΟΥ ΕΙΣ ΜΗΛΟΝ

Του πανοσ. ἀρχιμ. κ. ΔΩΡ. ΠΟΥΛΚΑΝΔΡΙΩΤΗ
Ἱεροκήρυκος Ἱ. Μητρ. Σύρου, Τήνου κλπ.

Τὴν Παρασκευὴ τῆς 20ῆς Μαρτίου τρ. ἔτους, σεϊσμός «θηριώδης», ἐπεσκέφθη τὴν Μῆλο. Δεκαοκτὼ χρόνια ἀπὸ τὴν τελευταία σεισμικὴ δόνηση καὶ οἱ ἀνύποπτοι κάτοικοι τῆς ἱστορικῆς νήσου μὲ τὸν φόβο ἀποτυπωμένο στὰ πρόσωπα ἔσπευσαν ἔξω ἀπὸ τὰ σπίτια τους, τὰ ὁποῖα λίγο ἔλειψε νὰ ἰσοπεδωθοῦν.

Ὁ Θεὸς δὲν ἐπέτρεψε νὰ θρηνησομε θύματα γέροντες κατακοίτους, βρέφη κοιμώμενα, μαθητὲς στὰ Σχολεῖα.

Οἱ ὕλικές βέβαια ζημιές, οἱ ὁποῖες εὐκολὰ ἀντι-καθίστανται, πολλές. Σπίτια καὶ Ναοὶ ἄλλαξαν ξαφνικὰ μορφή καὶ γέμισαν ἀπὸ «ρυτίδες τῶν ρωγμῶν», ἐνῶ ἄλλα κατέρρευσαν.

Ὁ Ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸν Ἀδάμαντα ὑπέστη σοβαρὰς ρωγμές, ἐνῶ τὸ κωδωνοστάσιο μετακινήθηκε ἐπικίνδυνα. Ὁμοίως ἀπέστη ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Ναοῦ, τὸ κωδωνοστάσιο τοῦ Ἀγίου Νικολάου Τρυπητῆς.

πὶ μίλησε γιὰ τὴ «νομοθεσία τῆ σχετικῆ μὲ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ θανάτου».

Ὁ Ἰταλὸς καθηγητὴς M. Petrini ἐξέθεσε ἀποτελέσματα ἐρευνῶν του γιὰ τὸ ἂν ἡ νοσοκομειακὴ φροντίδα ἢ ἐκείνη πού γίνεται στὸ σπίτι εἶναι καλλίτερη γιὰ τὸν ἄρρωστο τοῦ τελικοῦ σταδίου. Ὁ βρεταννὸς T. S. West μίλησε γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεσμοῦ τοῦ ξενώνα γιὰ ἄρρώστους αὐτοῦ τοῦ σταδίου στὸ Ἠνωμένο Βασίλειο⁶. Ὁ ἐπίσκοπος D. Bianchi ἐξέθεσε ποιμαντικὰς ἀπόψεις.

Ὁ διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Βιοηθικῆς καθηγητὴς Mgr. Elio Screggia ἔκλεισε τὸ συνέδριον μὲ τὴν καταπληκτικὴ ὁμιλία του «ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ γιὰ τὸν ἄρρωστο τοῦ τελικοῦ σταδίου» στὴν ὁποία συνόψισε καὶ ἀπόψεις πού ἀκούστηκαν σ' αὐτό.

Νὰ σημειώσουμε, τέλος, ὅτι μετὰ ἀπὸ κάθε συνεδρία δινόταν ἡ εὐκαιρία στοὺς ἀκροατὲς νὰ λάβουν μέρος στὴ συζήτηση ὑποβάλλοντες ἂν ἤθελαν ἐρωτήσεις ἢ κάνοντας κάποια παρέμβαση. Τὸ συνέδριον περιέκλειε ἀκόμα συνεδριάσεις ἐλευθέρων ἀνακρινώσεων ἐγκεκριμένων ἀπὸ πρῖν, οἱ ὁποῖες ἐμπλούτισαν τὸ συνέδριον μὲ πολύτιμο ὕλικὸ καλύπτοντας εὐρὸ φάσμα τοῦ ὑπὸ συζήτηση θέματος.

Περιττεῖ νὰ τονισθεῖ ἡ ἀψογὴ ὀργάνωση καὶ ὑποδοχὴ ἐκ μέρους ἐνὸς ἐξειδικευμένου φορέα ἱατρικῶν συνεδρίων, τῆς «Medicon Italia». Στὴν ἐπιτυχία συνέβαλε ἐπίσης τὸ ἄρτια ὀργανωμένο μεταφραστικὰ ἀμφιθέατρο τοῦ Αὐγουστινιανοῦ Πατρολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Λατερανοῦ Πανεπιστημίου, πὺ φιλοξένησε τὸ Συνέδριον καὶ χάρεσε ἄνετα τοὺς τετρακοσίους περίπου συνέδρους, ἀνθρώπους τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πράξεως πού ζοῦν καὶ ἐργάζονται κοντὰ σὲ ἄτομα πού βρίσκονται στὸ τελικὸ στάδιον τῆς ζωῆς τους.

Ὅλοι ὅσοι συμμετεῖχαν στὶς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου ἔφυγαν μὲ τὴν ἐντύπωση, ὅτι εἶχαν πραγματικὰ παρακολουθήσει μίαν ὑπεύθυνη καὶ ἐλπιδοφόρα συνάντηση, παρόλη τὴ βαρῦτητα τοῦ θέματος τοῦ θανάτου μὲ τὸ ὁποῖο εἶχαν ἀσχοληθεῖ.

1. Πρβλ. τὰ ἐξῆς ἄρθρα τοῦ Α.Μ. Σταυροπούλου, πού

ἤδη ἔχουν δημοσιευθεῖ στὸν «Ἐφημέριον»: Μὲ ἄλλο μάτι, 1990, σ. 112-113· Πληροφορίαν ἔχειν, 1991, σ. 168-169· Si amas veni, 1991, σ. 296-298· Συζητώντας γιὰ τὸ θάνατον, 1991, σ. 312-313. Τὰ ἄρθρα αὐτὰ περιλαμβάνονται στὸ νέο ἀνάτυπο ἄρθρων τοῦ συγγραφέα Ποιμαντικῆ τῆς καθ' ἡμερῖν ἡς ζωῆς, Ἀθήνα 1992.

2. Ἡ διεύθυνση τοῦ Κέντρου: Centro di Bioetica, Largo Francesco Vito 1, -I -00168 Roma. Τηλ. 00 39 6 33051. Τὸ Κέντρο ἐκδίδει τὴ σειρά Ἑπιστήμη - Ἱατρικὴ - Ἠθικὴ (Scienza Medicina Etica) στὶς ἐκδόσεις Pubblicazioni dell' Università Cattolica, Milano. Τὸ 1989 κυκλοφορεῖ τὸ Ἐγχειρίδιον Βιοηθικῆς (Manuale di Bioetica) τοῦ Elio Sgreccia καὶ τὸ 1990 τὸ βιβλίον Κοντὰ στὸν θῆρακοντα (Accanto al morente τοῦ Massimo Petrini. Ὁ τελευταῖος, στὸ τριμηνιαῖον περιοδικὸν «Anziani oggi» (οἱ ἡλικιωμένοι σήμερα), δημοσίευσε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1989 καὶ τοῦ 1991 μίαν ἐκτενέστατη βιβλιογραφία πάνω στὸν θάνατον καὶ τὴν ἀντιμετώπισή του (Death and Dying Today) σ. 8-153 καὶ 15-65.

3. Ὅπωςδὴποτε ξεφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ παρόντος ἄρθρου μίαν ἔστω καὶ σύντομη ἐνασχόλησή μας μὲ τὴν Βιοηθικὴ καὶ τὰ προβλήματα πού καλεῖται νὰ ἐπιλύσει. Θὰ ἀδικούσαμε κατάφωρα τὸ θέμα καὶ τοὺς ἀνθρώπους πού ἀσχολοῦνται μ' αὐτὸ τόσο στὸν τόπον μας ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικόν. Ὑποσχόμεσθε νὰ ἐπανέλθουμε ἐν καιρῷ εὐθέτω γιὰ τὰ προβλήματα αὐτὰ συνιστοῦν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ πρόκληση-πρόσκληση γιὰ τὴν ποιμαντικὴ θεωρία καὶ πράξη τῆς Ἐκκλησίας μας, ἰδιαίτερα μάλιστα γιὰ τὴν Ποιμαντικὴ γάμου καὶ οἰκογενείας.

4. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖον ἀναφέρω τὴν μεταπτυχιακὴ φροντιστηριακὴ ἐργασία τοῦ θεολόγου καθηγητοῦ Στέφανου Κουμαρόπουλου, πού εἶχα ἐν μέρει κατευθύνει, μὲ τίτλον «Ἡ ἀντίληψη τῶν ἀνθρώπων τῆς τρίτης ἡλικίας γιὰ τὸν θάνατον», Ἀθήνα 1986, 24 σ. (δακτυλογραφημένης).

5. Ἐδῶ σημειῶν ἕνα Σεμινάριον γιὰ κοινωνικοὺς λειτουργοὺς πού ἐγένε ἀπὸ τὸν Σύνδεσμον Κοινωνικῶν Λειτουργῶν καὶ τὴν Ἀντικαρκινικὴ Ἐταιρίαν τὴν Ἀνοιξὴ τοῦ 1991 μὲ θέμα Ὁ Κοινωνικὸς Λειτουργὸς σὲ Ὀγκολογικὸ νοσοκομεῖον. Δὲν γνωρίζω ἂν ἔχουν ἤδη ἐκδοθεῖ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Σεμιναρίου. Ἐχω ὁμως ὑπόψιν μου τὴν ὁμιλία τῆς κοινωνικῆς λειτουργοῦ καὶ φοιτητριάς τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς Ἑλλάδος Γιαννουλάκη, στὴν ὁποία ἐξέθεσε μὲ γνώση καὶ σύνεση τὰ προβλήματα τοῦ «τελικῶν σταδίου» καὶ τίς ἐνδεικνύμενες στάσεις ἐκ μέρους τοῦ κοινωνικοῦ λειτουργοῦ (κείμενον 12 χειρόγραφων σ.).

6. Ἀναφορικὰ μὲ τὸ παγκόσμιον κίνημα τέτοιου τύπου ξενῶν καὶ περιγραφή τῆς ἐργασίας τους, βλ. στὸ τεῦχος — ἀφιέρωμα ἀρ. 113 (Νοέμβριος 1991) τῆς διμηνιαίας ἐκδόσεως «contact» τῆς Χριστιανικῆς Ἱατρικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν.

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ

Θάνατος και έσχατολογία

Όρθόδοξη άποψη ζωής για τὸ θάνατο

ΤΟΥ κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
Άναπλ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Έρωτήματα για τὸ θάνατο και άπαντήσεις

Θά ήταν άσφαλῶς κοινοτοπία νά ποῦμε ὅτι τὸ φαινόμενο τοῦ θανάτου άπασχόλησε και άπασχολεῖ ὅλους τοὺς ανθρώπους. Πολλά εἶναι ἐν τούτοις τὰ ἐρωτήματα πού τίθενται ὡς πρὸς τὴν αἰτία και τὰ αἶτια τοῦ θανάτου, τὴ φύση του, τὴν οὐσία και τὰ αποτελέσματά του. Πολλές ἐρμηγείες προβάλλονται για τὴν ἐπίλυση τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία μας χαρακτηρίζεται ὡς μ υ σ τ ῆ ρ ι ο ν και μάλιστα φοβερῶτατον¹. Ἡ φθορά και ὁ θάνατος παραμένουν φαινόμενα άκατανόητα και ἐκτὸς τῆς θείας τάξεως πού εἶχε καθορίσει ὁ δημιουργὸς Θεός. Ἡ παρακὴ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ ὁδήγησε τὴν ἀνθρωπότητα μακριά ἀπὸ τὸν ζωντανὸ Θεὸ με ἀποτέλεσμα, ὁ ἀνθρώπος νά χωριστεῖ ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς και νά καταλήξει στὸ θάνατο (Γένεση 2, 16-17³, 19³ πρὸλ. Δευτερονόμιο 30, 15, 19).

Ὁ θάνατος ἡμῶς δὲν ήταν αὐτὸ πού εἶχε σκεφθεῖ ὁ Θεός για τὸν ἀνθρώπο. Προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ήταν νά ζήσει κοντὰ στὸ Θεό. Αὐτὸ διατυπώνεται κατὰ τρόπο κατηγορηματικὸ ἀπὸ τὸν Κύριό μας, ὅταν πιστοποιεῖ τὴν αἰτία τῆς ἐνσαρκώσεώς του και τῆς ἐλευσεώς του στὸν κόσμο: «ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι και περισσὸν ἔχωσι» (Ἰωάννου 10,10· ἐγὼ ἦλθα διὰ νά ἔχουν ζωὴν και νά τὴν ἔχουν ἀφθονῆ). Ἡ ἀ π ε ἰ θ ε ι α στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὡς ἀ μ α ρ τ ῖ α ὁδήγησε τὸν ἀνθρώπο στὴ φυσικὴ τῆς συνέπεια, τὸν θ ἄ ν α τ ο, πού ὁ ἴδιος ὁ Θεός εἶχε προαναγγεῖλει. Ἐκτοτε ὁ θάνατος ὡς μαθηματικὴ «σ τ α θ ε ρ ἄ» καθορίζει τὴν ἀ ν θ ρ ῶ π ι ν ῆ κ α τ ἄ σ τ α σ η.

Ὁ σωματικὸς θάνατος, ὅπως εἶναι φανερό, ἀποκόπτει κάθε γραμμὴ ἐπικοινωνίας με τὸν ἀποθανόντα και πιστοποιεῖ κατὰ τρόπο τραγικὸ τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως. Με ἀνθρώπινα μέσα εἶναι πλέον

ἀδύνατη ἡ βεβαιότητα για μιὰ συνέχιση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ θάνατον. Αὐτὸ πού χαρακτηρίσαμε πῶς πάνω ὡς ἀνθρώπινη κατάσταση παραμένει ἕνα βαθὺ μυστήριο, πρὸ τοῦ ὁποῖου ὁ ἀνθρώπος ἀδυνατεῖ ἀπὸ μόνος του νά δώσει ὁποιαδήποτε ἀπάντηση. Ἡ ἀ β ε β α ι ὀ τ η τ α για τὸ ἐπέκεινα συριστᾶ κοινῆ ἀνθρώπινη μοῖρα.

Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία πρόβαλλε ὡς κύρια ἐνασχόλησή της τὴ «μελέτη θανάτου», ἔτσι ὥστε φιλοσοφία και μελέτη θανάτου νά θεωροῦνται για ἕνα μεγάλο διάστημα στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ὅροι ἐναλλασσόμενοι και ταυτόσημοι². Οἱ διάφορες θρησκείες προσπάθησαν ἐπίσης νά δώσουν ποικίλες ἀπαντήσεις στὸ ἐπίμαχο τοῦτο θέμα.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Χριστιανισμοῦ δόθηκε ἐπὶ προσωπικοῦ ἐπιπέδου· ἡ ἀ π ἄ ν τ η σ η ήταν ἕνα π ρ ὀ σ ο ι π ο: ὁ Ἄγαστὸς Κύριος, τὸ κήρυγμα τοῦ Ὅποιοῦ ἀπύθυγε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὴν καρδιὰ τῆς «μελέτης θανάτου», στὴν Ἀθήνα. Ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε, τὸ κήρυγμα αὐτὸ ἀποκρούστηκε σὲ πρώτη φάση ἀπὸ τοὺς περισσότερους. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἡμῶς ἀπέτελεσε τὴν ἀρχὴ τῆς νίκης ἐπὶ τοῦ θανάτου. Ἔγινε «πρωτότοκος τῶν νεκρῶν» (Κολοσσαεῖς 1,18· Ἀποκάλυψη 1,5), «ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων» (Α΄ Κορινθίους 15,20). Με τὸ θάνατό Του καταπάτησε τὸν θάνατο και γεφύρωσε τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸ Θεὸ και τὸν ἀνθρώπο. Ὡς Θεάνθρωπος ἐπανασύνδεσε τὰ διεστῶτα. Ὁ ἀνθρώπος πλησίασε τὴ ζωὴ και ἐπανέκτησε τὴ δυνατότητα νά ζήσει ἐφ' ὅσον τὸ ἐπιθυμοῦσε.

Τὰ δικαιώματα τοῦ θανάτου και ἡ ὑπέρβασή τους

Ὁ θάνατος βεβαίως παραμένει ἀκόμη ὡς μορφή καταλύσεως τῆς ζωῆς. Στὴν ἀνθρώπινὴ μας κατάσταση ὁ θάνατος ἔχει τὰ δικά του δικαιώματα και εἶναι ἐμφανῆ τὰ αποτελέσματα ἀποσυνθέσεως τῆς ζωῆς πού ἐπιφέρει. Ἐξακολουθεῖ νά καταδυναστεύει τὸ σῶμα

σ ἐ δρόμους ποιμαντικής διακονίας

και να τὸ διαλύει εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη. Εἶναι σὰ νὰ τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἔχει τὰ ἴδια δικαιώματα ὅπως και πρὶν —πρὶν δηλαδὴ τὴ νίκη τοῦ Χριστοῦ πάνω του— λόγω κεκτημένης συνηθείας και ταχύτητος, χωρίς ἕμως τὴν αἰτία, ἀφοῦ ἔχει χάσει πιά τὸ κεντρί του.

Ὁ θάνατος, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε μία πρώτη εἰκὼνα, ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει τὴν «ἐπικαρπία» ἔχοντας χάσει ὁμως τὴν «κυριότητα» ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ θάνατος εἶναι σὰν ἓνα φίδι πὸν δαγκώνει ἀλλὰ δὲν ἔχει πιά δηλητήριο· σὰν μία μέλισσα πὸν τσιμπάει ἀλλὰ δὲν ἀποθέτει τὸ δηλητηριώδες κεντρί της. Ἐπιφέρει ὁμως καταστροφές σὰν ἓνας ἐχθρὸς πὸν νικημένος ὑποχωρεῖ και ἐξαφανίζεται ἐκδικητικὰ τὰ πάντα χωρίς νὰ σκοτώνει ἀνθρώπους. Ὁ θάνατος εἶναι ὁ ἔσχατος, ὁ τελευταῖος ἐχθρὸς πὸν θὰ καταργηθεῖ (Α' Κορινθίους 15,26) και τότε «ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται. Ἐκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστός, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ» (στίχοι 22-23).

Οἱ χριστιανοὶ ὁμως ἤδη ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν ἔχουν νικήσει τὸν θάνατο διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ θάνατος γι' αὐτοὺς δὲν εἶναι τὸ τέλος τῆς ζωῆς ἀλλὰ μία νέα κορυφαία. Σὰν τὸν σπέρμα πὸν δὲν «ζωοποιεῖται ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ» (στίχος 36). Τὴ ζωὴ αὐτὴ τὴν γεύονται ἤδη ἀπὸ τώρα διὰ τῆς «ζωοποιουσῆς νεκρώσεως» τοῦ κεντρίου τοῦ θανάτου πὸν εἶναι ἡ ἀμαρτία.

Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ὑπακοή στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Οἱ χριστιανοὶ κατὰ κάποιον τρόπο γίνονται κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ «ὕπηκοοι μέχρι θανάτου» (Φιλιπησίους 2,8) «σταυρώνοντας τὴν σάρκα σὺν τοῖς παθήμασι και ταῖς ἐπιθυμίαις» (Γαλάτας 5,24). Μιμούμενοι τὸν δεύτερο Ἀδάμ ἀναπληρώνουν τὴν ἐλλείψει τοῦ πρώτου. Στὴν ὀκνηρία του και στὴν εὐκολὴ λύση τῆς διὰ μιᾶς και ἀπαξ διὰ παντὸς ὑφαρπαγῆς τῆς τελειώσεως μὲ τὴν γεύση τοῦ ἀπαγορευμένου καρποῦ (Γένεση 3, 1-5), προτείνουν τὴν ἐπιμελὴ ἐργασίαν ἐν τῷ ὀλίγῳ γιὰ ὅσο χρονικὸ διάστημα τοὺς ἐπιτρέφει ὁ Κύριος. Ἀναζητοῦν τὸν χαμένο χρόνο τοῦ Ἀδάμ ὄχι μὲ τρόπο ἀναδρομικὸ ἀλλὰ προοπτικὸ. Ἀφοροῦν στὸ μέλλον βιώνοντάς το ἤδη ἀπὸ τώρα, ρίχνοντας τὸ βάρος στὴ ζωὴ γιὰ ν' ἀντισταθμίσουν τὸν θάνατο. Βιώνουν τὰ ἔσχατα πρὸ τῶν ἐσχάτων. Βιώνουν τὴν ἀνάστασιν μέσα ἀπὸ τὸν θάνατο, και νικοῦν τὸν θάνατο

συνθηπτόμενοι μὲ τὸν Χριστὸ και περιπατοῦντες ἐν καινότητι ζωῆς (Ρωμαίους 6, 4-5). Ζοῦν τὸ τέλος ὡς ἀτέλεστο τέλος και τὴν ἀρχὴ ὡς ἀναρχὴ ἀρχή, γιὰ τὴν ἀρχὴ δὲν ἀρχίζει ἀπὸ αὐτοὺς και τὸ τέλος δὲν τελειώνει σ' αὐτοὺς.

Ἐσχατολογικὴ προσέγγιση

Στὰ ὅσα ἐκθέσαμε πρὸ πάνω φαίνονται νὰ «στέκονται μαζί πράγματα πὸν ἀλλοιῶς εἶναι χωρισμένα». Αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ λέγαμε ὅτι εἶναι και τὸ ἔργο τῆς ἐσχατολογίας ἢ καλλίτερα τὸ ἔργο τῆς ἐσχατολογικῆς θεωρήσεως τῶν πραγμάτων. Μία τέτοια θεώρηση μεταφέρει ἐδῶ και τώρα μιὰ ἀΐσθησιν τῆς ἐσχατολογικῆς πραγματικότητος. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ὅπως εἶναι γνωστὸ κατὰ τρόπο μοναδικὸ μέσα στὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας και τὸν κατ' αὐτὴν βιούμενον λειτουργικὸ χρόνο και τόπο (λειτουργικὸς χρονότοπος ἢ χωροχρονος)³. Ὅπως γιὰ τὸ κάθε τι μέσα στὴν Ἐκκλησίαν τὸ ἴδιο και γιὰ τὸ θάνατο ἢ ἐσχατολογικὴ προσέγγιση εἶναι ἡ καλλίτερη προσέγγιση. Ἄς ἀναφέρουμε μερικὸς λόγους.

1. Πρῶτα πρῶτα ὑπ' αὐτὴ τὴν ἐσχατολογικὴν προσοπτικὴν τὸ ἔργο πὸν ἀναλαμβάνουμε και ὁ κόπος πὸν καταβάλλουμε δὲν εἶναι μάταιος. Ὅφειλομε νὰ ἐργαζόμεστε ὅλο και περισσότερο στὰ ἔργα μας και στὸ ἔργο τοῦ Κυρίου (Α' Κορινθίους 15,58). Ὁ θάνατος δὲν σημαίνει τὸ τέλος, τὸ τέρμα πὸν σημαδεύει τὴ ζωὴ μας. Ἡ φράση «φάγωμεν και πίωμεν, αὐριον γὰρ ἀποθνήσκωμεν» (στίχος 32), πὸν ἤχει ὡς σύνθημα ἢ μῆνυμα παραίτησης σὲ ἀναφορὰ πρὸς ἓνα μέλλον χωρίς ἐλπίδα, θὰ μπορούσε νὰ ἐννοηθεῖ ὡς ἀπαίτηση γιὰ ἀληθινὴ βρώση και πόση (πρὸν. Ρωμαίους 14, 17), πὸν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὴ ζωὴ.

Ἡ φράση πὸν περιλαμβάνεται στὸν στίχο 32 θὰ μπορούσε νὰ ἰσχύει ὡς ἀνταπόκριση στὴν πρόσκληση τοῦ Κυρίου «λάβετε φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου», «πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γὰρ ἐστι τὸ αἷμά μου» (Ματθαίου 26, 26-28). Σὲ μιὰ ζωὴ νοουμένη ἀπλῶς ὡς ἐπιβίωση, ὁ χριστιανὸς ἐνδιαφέρεται γιὰ πότε τὴ ζωὴ, γιὰ τὴ ζωὴ ἐκείνη πὸν προκύπτει ἀπὸ Ἐκεῖνον πὸν μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ἢ Ζωὴ (Ἰωάννου 14,6· πρὸν. 6, 47-59).

2. Κατὰ δεύτερο λόγο τὸ ἔργο πὸν ἐπιτελοῦμε

προσλαμβάνει σχετική μόνον αξία: δεν είναι κάτι το απόλυτο. Γίνεται με αναφορά σε κάτι άλλο, δεν μας περιορίζει στο έδω και τώρα, στο έντεθεν⁶ μας συνδέει με το επέκεινα, με το εκεί και μετά.

3. Να προσθέσουμε ακόμα, ότι το έργο μας αυτό, ανεξάρτητα από το πόσο αξιόλογο το κρίνουμε εμείς, δεν μπορεί να κρίνεται με βάση τα δικά μας κριτήρια και μόνο. Τίθεται υπό κρίση και τώρα και τη στιγμή του θανάτου μας, αλλά και στη Μέλλουσα Κρίση. Η συνείδηση εκ μέρους μας ότι το έργο μας κριτείται και τώρα αλλά ιδιαίτερα όταν ο Χριστός «έλθη εν τη δόξη αυτού» (Ματθαίου 25,31 κ.έ.) μας καθιστά προσεκτικούς: μας βοηθάει να θυμόμαστε τον θάνατό μας και την ευθύνη που έχουμε να δώσουμε λόγο, «καλήν ἀπολογίαὶν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ θήματος τοῦ Χριστοῦ». Μας ώθει στο να καλλιεργούμε μνημὴ και μελέτη θανάτου που τόσο τόνισαν και τονίζουν οί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας⁴.

4. Αὐτή ἡ μνήμη και μελέτη θανάτου δεν είναι μία μεμφίμοιρη στάση ως πρὸς τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση. Είναι περισσότερο μία καθολικὴ θέαση τῆς ζωῆς μας ὥστε να μὴ περιοριζόμαστε στὰ δεδομένα τῆς στιγμῆς. Ὑπάρχει ἓνα μέλλον: ὑπάρχει ὁ θάνατος, ἡ ἀνάσταση ὁμοῦς είναι πραγματικότητα. Στὴν οὐσία ἡ μελέτη θανάτου γίνεται μελέτη ζωῆς, μελέτη ἀναστάσεως. Είναι ἐφαρμογὴ τῆς προστακτικῆς τοῦ Κυρίου «γρηγορεῖτε οὖν» (Ματθαίου 24,42) τὴν ὁποία ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐρμηνεύει ὡς «μελετᾶτε ζῆν». Μελέτη ἐδῶ θεβαίως δεν σημαίνει μία θεωρητικὴ ἐνασχόληση με τὸ θέμα τοῦ θανάτου ἢ τῆς ζωῆς ἀλλὰ είναι θάνατος, νέκρωση, ζωὴ, ἀνάσταση. Μελέτη ἐδῶ σημαίνει ἄσκηση, ἐξάσκηση, δοκιμὴ, ὅπως ὁ Λάζαρος με τὴν ἐκ νεκρῶν ἔγερσή του ἀπὸ τὸν Κύριο δοκίμασε ἐμπειρικὰ τὴν κοινὴ Ἀνάσταση («μελετήσας τὴν ἀνάστασιν») πού θὰ λάβει χώρα κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία⁵.

5. Μποροῦμε ὁμοῦς να ἰσχυρισθοῦμε ὅτι κάτι τὸ ἀνάλογο ἐπιτυγχάνει ὁ χριστιανὸς με τὸν καθημερινὸ του ἀγῶνα μεταξύ πτώσεως και ἐγέρσεως μετὰ τὴν πτώση του. Ὁ φυσικὸς θάνατος, ὅταν θὰ ἔλθει, θὰ βρεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν κατάσταση πού θὰ βρῖσκεται. Σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση και ἀναχωρεῖ γιὰ τὸ αἰώνιο ταξίδι εἴτε δηλαδὴ στὸ καλὸ εἴτε στὴν πτώση. Μέλημα λοιπὸν τοῦ χριστιανοῦ είναι να σηκώνεται πάλι και πάλι μετὰ ἀπὸ κάθε πτώση γιὰ να τὸν βρεῖ ὁ θάνατος ὀρθοῦ στὰ πόδια του. Κάτι τέτοιο ὑποδεικνύει ὁ Ἀββᾶς Σισωῆς ὁ Μεγάλος στὸν λη' λόγον πρὸς ἀδελφὸ πού τὸν ρωτοῦσε τί να πράξει μετὰ ἀπὸ πτώση πού εἶχε ὑποστεί. Δὲν θὰ ἦταν δυνατό να ἀναζητήσουμε

χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, πού να διαζωγραφεῖ αὐτὴ τὴ μελέτη ζωῆς - θανάτου - ἀναστάσεως και να περιγράψει ἐπιτυχέστερα τὸν χριστιανὸ ὡς τὸν «ἀνιστάμενον» ἄνθρωπο⁶.

6. Ἡ μνήμη τοῦ θανάτου, πού κατὰ κάποιο τρόπο παροντοποιεῖ (καθιστᾶ παρὸν) τὸ μέλλον, εἶναι δυνατό να ὀδηγεῖ και στὴ διαρκὴ συμφιλίωση τοῦ ἀνθρώπου με τὸ Θεὸ και τοὺς συναθρώπους του. Νὰ ὀδηγήσει σε μιὰ στάση συγχωρητικότητος και συγχωρήσεως. Αὐτὸ δηλαδὴ πού συνήθως γίνεται, ὅταν βρισκόμαστε κατὰκοιτοί στὴν ἐπιθανάτια κλίση, και συχωροῦμε τοὺς πάντες και γιὰ τὰ πάντα, ἀκόμα κι αὐτοὺς πού μᾶς μισοῦν ἢ μᾶς ἀδίκησαν, συμβαίνει και στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ ὅταν ζητᾶμε ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο συγγνώμη. Χαρακτηριστικὸς ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ὁ πρὸς ὀρθόδοξες χώρες συνηθιζόμενος χαίρεται και ἀντιχαιρετισμὸς «σχώρα, συχωράτε - συχωρεμένοι, ὁ Θεὸς να σε συχωρέσει» ἀντὶ τῶν συνήθων «χαίρετε, εἰς τὸ ἐπανιδεῖν»⁷.

Χαρακτηριστικὴ ἄλλωστε γιὰ τὴ σημερινὴ πραγματικότητα εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τοῦ χαιρετισμοῦ «ἀντίο» (ἰταλικὰ addio, γαλλικὰ adieu ἴσον ἃ Dieu) πού ὑποκρύπτει μιὰ παραπομπή, μιὰ ἀναφορὰ στὴ μέλλουσα κρίση, ἐκεῖ ὅπου θὰ συνανηθοῦν ὅλοι κάποια μέρα, μετὰ τοὺς διαδοχικοὺς ἐδῶ ἀποχαιρετισμοὺς, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Μία τέτοια ἀποφυγὴ συνδυάζεται ἄριστα με τὴ σημερινὴ πρακτικὴ να ἀποφεύγεται και να ἀπουσιάζει κάθε λόγος πρὸς θάνατο. Ἀντὶ γιὰ τὴ μνήμη θανάτου σήμερα ἀσκειται ἡ λήθη θανάτου. Οἱ περισσότεροι προσπαθοῦμε να ξεχάσουμε τὸ θάνατο.

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν εἰσῆγηση τοῦ συγγραφέα πρὸς στρογγυλὸ τραπέζι, πού ἐξέτασε ἀπὸ οἰκουμένη ἀποψη τὸν «θάνατο και τὴν ἐσχατολογία», στὰ πλαίσια διεθνούς συνεδρίου πού ἔλαβε χώρα στὴ Ρώμη 15 με 18 Μαρτίου 1992 με θέμα: «Φροντίδα γιὰ ἄτομα πού διανύουν τὸ τελικὸ στάδιο τῆς ζωῆς». Τὸ συνέδριο ὀργάνωσε τὸ Κέντρο Βιοηθικῆς τῆς Πατρικῆς και Χειρουργικῆς Σχολῆς τοῦ Καθολικοῦ Πανεπιστημίου del Sacro Cuore πού ἐδρεῖ στὴ Ρώμη. Ἡ ἀρχικὴ εἰσῆγηση ἔγινε σε γαλλικὴ γλῶσσα. Στὴν προσαρμογὴ του στὰ ἑλληνικὰ κρατήσαμε τὴ δομὴ τοῦ προφορικοῦ λόγου με τὸν ὁποῖο και ἐκφωνήθηκε. Περισσότερα γιὰ τὸ συνέδριο βλ. στὸν «Ἐφημέριο» τῆς 1 Ἀπριλίου 1992, σ. 104-106.

1. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὰ ἰδιόμελα νεκρώσιμα τροπάρια τῆς Ἀκολουθίας εἰς κεκοιμημένους τοῦ δ' και τοῦ πλαγίου τοῦ δ' ἤχου — ἀποδίδονται στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό: «ὄντως φοβερώτατον, τὸ τοῦ θανάτου μυστήριον»· «ὡ τοῦ θαύματος! Τί τὸ πρὸς ἡμᾶς τοῦτο γέγονε μυστήριον...». Ὁ θεολόγος Ν. Π. Βασιλειάδης ἐπιγράφει τὸ ἀξιόλογο βιβλίον του, Τὸ μυστήριον τοῦ θανάτου, Ἀθήνα, Ἐκδ. «Ὁ Σωτήρ», 1991, 550 σ. Σημειώνουμε ἐπ' εὐκαιρίᾳ τὸ ὠραῖοτατο ἐρμηνευτικὸ σχόλιο στὴ Νεκρώσιμη Ἀκολουθία τοῦ καθηγητοῦ Ἀνδρέου Θεοδώρου, «Ἄνωμοι ἐν ὀδῷ, ἀλλήλοῦ ἴα», Ἀθήνα, Ἐκδ. «Ἀποστολικῆς Διακονίας», 1990, 264 σ. Ὁ π. Φιλόθεος Φάρος προσήγγισε ποιμαντικὰ τὴν Ἀκολουθία στὴ σημαντικὴ μελέτη του γιὰ τὸ πένθος (ὀρθόδοξη, λαογραφικὴ και ψυχολογικὴ θεώρηση), Νέα Σμύρ-

ΠΡΟΣ ΙΕΡΕΑ : ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΦΙΛΑΡΓΥΡΙΑΣ

Του πανοσ. ἀρχιμ. κ. ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΥ ΚΟΤΣΩΝΗ

Ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργέ, ἐὰν ἔγινες ἱερεὺς διὰ φιλαργυρίαν φρόντισε νὰ ἀλλάξης γνώμην, διάθεσιν, σκοπὸν, πορείαν, κατευθύνσιν. Εἰς τὸν λογισμὸν, εἰς τὴν καρδίαν, εἰς τὰς ἐνεργείας σου. Ἐξεκίνησες νὰ ὑπηρετήσῃς Ἐκείνον, ὁ Ὅποιος πτωχὸς ἐγεννήθη (ὁ Πλούσιος ἐν ἑλέει Θεὸς τῶν ἀπάντων) καὶ πτωχὸς ἐσταυρώθη. Ὁ Κύριος «οὐκ εἶχεν ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ» ἐνῶ «αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις». Σὺ, λοιπὸν, λατρεύεις τὸ εἶδωλον τοῦ χρήματος; Πῶς εἶναι νοητὸν νὰ εἴμεθα μαθηταὶ Ἐκείνου, τοῦ πτωχοῦ Ἰησοῦ, τοῦ ἀκτήμονος Ἰησοῦ, ὅταν εἴμεθα δεμένοι μὲ τὰ δεσμὰ τοῦ χρήματος; Γνωρίζεις τί φοβερὸν πάθος εἶναι ἡ φιλαργυρία; Γνωρίζεις πόσα κακὰ τέκνα γεννᾷ; Διὰ τοῦτο, λοιπὸν, ἐγίναμεν ἱερεῖς τοῦ Ὑψίστου; Ἀλλὰ ὁ ἱερεὺς «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» λατρεύει τὸν Θεὸν καὶ δὲν ζεῖ διὰ τὴν ὕλην, ἀλλὰ διὰ τὸ πνεῦμα.

Βεβαίως, ἔχεις οἰκογένειαν, ἔχεις παιδιά, χρήζοντα τροφῆς καὶ ἐνδυμασίας, ἀπαιτοῦντα συντήρησιν. Χρειαζόμαστε ὕλικά μέσα. Χρειαζόμαστε χρήματα. Ἥμπορεῖς νὰ κατευθύνῃς τὰ χρήματα, ὅχι ὁμῶς νὰ σὲ κατευθύνουν. Ἥμπορεῖς νὰ ἔχῃς δούλην τὴν ὕλην εἰς τὸν νοῦν σου, ὅχι ὁμῶς ὁ νοῦς σου νὰ εἶναι σκλαβωμένος εἰς αὐτήν. Λαβὲ μὲ διάκρισιν ὅ,τι σοῦ προσφέρουν οἱ πιστοὶ χριστιανοί. Μὴ τὸ ἀπαιτεῖς. Μὲ εὐγένειαν. Μὲ εὐχαριστίαν καὶ εὐγνωμοσύνην. Ὁ λαὸς μας εἶναι φιλότιμος. Προσέχει καὶ τρέφει τοὺς ἱερεῖς του. Τοὺς ἀληθινούς, τοὺς ἐλευθέρους ἱερεῖς του. Ὅχι τοὺς φιλαργύρους, τοὺς εἰδωλολάτρους. Ὅχι ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι τελοῦν τὰ ἄγια Μυστήρια διὰ νὰ χρηματίζονται καὶ νὰ πλουτοῦν οἱ ἴδιοι. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ λέγει «δοῦν ἄλοῶντα οὐ φιμώσεις» (δηλ. βόδι πού ἀλωνίζει, μὴ κλείσῃς τὸ στόμα του νὰ τρώγῃ), καὶ «ἄξιός ἐ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ». Ἀλλὰ πόσον εὐκόλως ριζώνει

νη, Ἐκδ. ἀ'Ακρίτας», Σειρά: Ψυχολογία-Ποιμαντικὴ ἀρ. 2, 1981, σ. 156-169. Συστηματικὴ ἐκθεση τῆς περὶ θανάτου διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπιχειρεῖ ὁ καθηγητῆς Ν. Μητσόπουλος στὴ μονογραφία του, Ὁ θάνατος. Πνευματικὸς-Σωματικὸς-Αἰώνιος, Ἀθήναι 1973, 130 σ.

2. Ἀπήχηση αὐτῆς τῆς ἀντιλήψεως βλέπουμε καὶ στὸν ἄγιο Ἰωάννη τῆς Κλίμακος ὁ ὁποῖος στὸν ΣΤ' Λόγο του, Περὶ μνήμης θανάτου, στὴν παράγραφο κς' σημειώνει: «καὶ Ἕλληνες... φιλοσοφίαν τοῦτο εἶναι ὀρίζονται, μελέτην θανάτου» (ἐκδοσὴ Ἀρχιμ. Ἰγνατίου, Ἱ. Μ. τοῦ Παρακλήτου, Ὁρωπὸς Ἀττικῆς, 1978, σ. 139β). Σὲ σχόλιο (ἀρ. 5) μάλιστα, στίς σ. 418-419, παραθέτει ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ «Φαίδωνα» τὴν ῥῆσιν τοῦ Σωκράτη: «Οἱ ὀρθῶς φιλοσοφοῦντες ἀποθνήσκουσιν μελετώσι, καὶ τὸ τεθνάειν ἤμιστα αὐτοῖς ἀνθρώπων φοβερόν» (67ε). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Σωκράτης τροποποίησε τὴν παραδοσιακὴ ἀντίληψιν ποὺ εἶχε μέχρι τότε γιὰ τὸ θάνατο ἡ ἑλληνικὴ σκέψις. Πάνω σ' αὐτὸ βλ. πρόσφατο ἄρθρο τοῦ J. Bels, *Socrate et la mort individuelle*, στὸ περ. «Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques», 72, 1988, σ. 437-442.

3. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ τὸ «κύκνειο ἄσμα» τοῦ μακαριστοῦ π. Ἀλεξάνδρου Σμέμαν, Λειτουργία καὶ ἐσχατολογία, σὲ μετάφραση τοῦ Μ. Πρωτ/ρου π. Δ. Βακάρου, στὸ περ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 69, τεύχος 709, 1986, σ. 43-52, ἰδιαιτέρα τὴ σ. 49. Ἐπίσης τὸ βιβλίον τοῦ O. Clément, *Transfigurer le temps*. Notes sur le temps à la lumière de la tradition orthodoxe, Neuchatel-Paris, Delachaux et Niestlé: Coll. Communauté de Taizé, 1959, ἰδιαιτέρα τὸ κεφ. Ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας τοῦ χρόνου τῆς Ἐκκλησίας, σ. 159-167. Ἀξιοσημείωτα εἶναι καὶ ὅσα λέγει ὁ ἀείμνηστος π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, σὲ ἄρθρο του τοῦ 1952, Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς. Σ' αὐτὸ ὁμιλεῖ γιὰ τὴν «ἐσχατολογία μεταμορφώσεως τοῦ ἀσκητισμοῦ», γιὰ τὴν «ἐσχατολογία ὡς τελείωση» καὶ τὰ «ἐσχατολογικὰ μέτρα». Τὸ ἄρθρο περιλαμβάνεται σὲ μετάφραση Ν. Πουρναρᾶ τοῦ ὁμότιμου βιβλίου τοῦ π. Γ. Φλωρόφσκυ, πού κυκλοφόρησαν οἱ Ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονικὴ 1982 (σ. 161, 162, 163). Πρβλ. καὶ τὴν δ.δ. τοῦ ἐπίκουρου καθηγητοῦ Μ. Μπέζου, Διαλεκτικὴ φυσικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ θεολογία, Ἀθήναι 1985, ἰδιαιτέρα τὴν παράγραφο 27 Ὁ χριστιανισμὸς ὡς

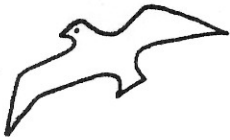
ἐσχατολογικὴ ὄντολογία» (σ. 187-198). Γιὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν βλ. σ. 198 μὲ τὴν ὑποσημείωση 27, σ. 340.

4. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο βλ. τὰ ἄρθρα τῶν: J. A. Fischer, *Μελέτη θανάτου. Eine Skizze zur frühen griechischen Patristik*, στὸν τόμο *Wegzeichen*, Würzburg, Augustinus Verlag, 1974, σ. 43-54. Alois M. Haas, *ἄσμα Mort mystique*.-1. Période patristique στὸ *Λεξικὸν Dictionnaire de Spiritualité (DS)*, τεύχος LXX-LXXI 1980, σ. 1777-1782. C. Malandrakis, *The Mindfulness of Death according to the ascetic patristic Tradition*, στὸ περ. «Θεολογία», 59, Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1988, 2, σ. 346-360. Archim. Sophrony (Sakharov), *The Grace of Mindfulness of Death*, στὸ βιβλίον του, *We shall see him as he is* (1 John 3,2), Essex, Stavropegic Monastery of St. John the Baptist, 1988, σ. 10-18. Βλ. ἐπίσης Ν. Μητσόπουλου, Ὁ θάνατος, Ἀθήναι 1973, σ. 114-117.

5. Οἱ δύο παραθέσεις τοῦ Κλήμεντος «μελετᾶτε ζῆν» καὶ «μελετήσατε τὴν ἀνάστασιν» ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς *Στρωματεῖς* V 106, 1: GCS 52, 397 καὶ τὸν *Παιδαγωγὸν* I 6,3: GCS 12,93 ἔχουν ληφθεῖ ἀπὸ τὸ μνημονευθὲν στὴν ἀμέσως προηγηθεῖσα ὑποσημείωση ἄρθρο τοῦ J. A. Fischer (1971, σ. 54, ὑποσημειώσεις 92 καὶ 95). Πρβλ. τὸ πολὺ ἀξιόλογο ἄρθρο τοῦ καθηγητοῦ Γ. Μαντζαρίδη, Ἡ ἀξία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, στὸ περ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 69, τεύχος 709, 1986, σ. 12-21.

6. Ὁ Λόγος τοῦ ἀββᾶ Σισώη βρίσκεται στὸ *Γεροντικὸν*, ἢ τὸ *Ἀποφθέγματα ἁγίων γερόντων* (ὑπὸ Π. Β. Πάσχου), Ἀθήναι, Ἐκδ. ἀ'Αστὴρ», 1970, σ. 114. Πρβλ. Α. Μ. Σταυροπούλου, Ἡ ποιμαντικὴ ψυχολογία ὡς ψυχολογία τοῦ ἀνίσταμένου ἀνθρώπου, εἰσήγησις στὸ Ἀ' Συμπόσιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας καὶ Ἐξομολογητικῆς (17-18 Ἀπριλίου 1980, στὴν Ἱ. Μ. τοῦ Παρακλήτου, Ὁρωπὸς Ἀττικῆς). Ἡ εἰσήγησις περιλαμβάνεται στὰ *Πρακτικὰ* πού ἐκδόθηκαν μὲ ἐπιμέλεια Ἱω. Κορναράκη-Ἀλ. Σταυροπούλου, Θεσσαλονικὴ, Ἐκδ. Ἀφῶν Κυριακίδη, 1981, σ. 83-94.

7. Γιὰ τίς δυσκολίες τῆς συγγραφῆς, τῆς συγνώμης, βλ. τὸ ἄρθρο μου, *Si amas veni*, στὸν «Ἐφημέριον» τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1991, σ. 296-298.

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ

Θάνατος και έσχατολογία*

Όρθόδοξη άποψη ζωής για τὸ θάνατο

ΤΟΥ Κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
Άναπλ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Παιδαγωγική προσέγγιση τοῦ θανάτου

Έν τούτοις δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο, ὅτι λησιμώνας τὸν θάνατο θὰ λύσουμε καὶ τὸ ζήτημα τοῦ θανάτου. Ἀργὰ ἢ γρήγορα ὁ καθένας μας ἔρχεται ἀντιμέτωπος μὲ τὸ θάνατο. Ὁ φόβος δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μᾶς κάνει ν' ἀπωθήσουμε τὴν ἰδέα καὶ νὰ ἀπομακρύνουμε τὴν πραγματικότητα τοῦ θανάτου. Ἀντίθετα πρὸς αὐτὸ πὸν συμβαίνει στὶς κοινωνίες σήμερα, εἶναι δυνατό νὰ ὑποστηρίξουμε, ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας ἀσκεῖ μία παιδαγωγικὴ προετοιμασία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸν θάνατο. Ἡ Ἁγία Γραφή καὶ τὰ συγγράμματα τῶν ἁγίων Πατέρων, οἱ ἱστορίες τῶν μοναχῶν τῆς ἐρήμου, οἱ βίοι τῶν Ἁγίων, ἡ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας προσφέρουν ἕνα πλουσιότατο ὕλικὸ τὸ ὁποῖο κατάλληλα ἐκμεταλλεῦόμενο μπορεῖ νὰ δώσει τὴν ἀναγκαῖα βοήθεια στοὺς πιστοὺς ἀναφορικὰ μὲ μία παιδαγωγικὴ τοῦ θανάτου.

Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς πηγές, μὲ τρόπο μάλιστα ποικιλόμορφο, ἐκτίθεται τόσο ἡ ἀντίστοιχη διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ὅσο καὶ τρόποι πραγματοποιήσεως τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Προβάλλονται διάφορες στάσεις ζωῆς εἶναι κατατεθειμένες μαρτυρίες ἀντιμετωπίσεως δυσκόλων περιστατικῶν. Ὑπάρχουν διηγήσεις διδασκτικῶν παραδειγμάτων. Τὰ ἴδια τὰ ἄφθορα λείψανα τῶν Ἁγίων μαρτυροῦν ἐπίσης γιὰ τὴν ἀπὸ τώρα ὑπέρβαση τῶν ἀκροτάτων συνεπειῶν τοῦ θανάτου. Ἱστορίες μὲ ἀγρία ζῶα πὸν ἠρεμοῦν στὴν παρουσία ἁγίων προσώπων δείχνουν ὅτι ἡ ἀγιότητα μὲ τὴν χάρη τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατό νὰ σταματᾷ τὶς δυνάμεις πὸν ἐπισύρουν τὴν φθορὰ γιὰτὶ μὲ τὴν ἀγιότητα ὁ ἀνθρώπος «διατηρεῖ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἄσπιλον».

Ὁ θάνατος δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ μία λέξη ταμπό, πὸν μόλις τὴν ἀκούσουμε προσπαθοῦμε νὰ τὴν ἐξορκίσουμε καὶ νὰ τὴν ἐξορίσουμε ἀπὸ τὶς συζητήσεις μας. Ἡ Ἐκκλησία ἀπεναντίας, μὲ τὸν ἀριστοτεχνικὸ

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 131 τοῦ ὑπ' ἀρ. 7 τεύχους.

τρόπο πὸν αὐτὴ γνωρίζει ἐντάσσει στὴ λατρεία τῆς τῆς μνείας τοῦ θανάτου. Στὸ νυχθήμερο κύκλο τῶν προσευχῶν τῆς θέτει στὰ χεῖλη τῶν πιστῶν αἰτήματα πὸν ἔχουν ἀναφορὰ στὸ θάνατο, στὴ μνεία τοῦ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν νὰ εἶναι χριστιανικὰ καὶ νὰ ἔχουμε καλὴ ἀπολογία ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ δήματος τοῦ Χριστοῦ. Τὰ αἰτήματα ἀναφέρονται στὴν προσδοκία τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, στὴ ζωὴ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, στὴν ἔλευση τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Οἱ πιστοὶ προσεύχονται γιὰ τοὺς κεκοιμημένους πατέρες καὶ ἀδελφοὺς ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς. Ἀπευθύνουν προσευχὴς στὴν Παναγία νὰ παρίσταται τὸν καιρὸ τῆς ἐξόδου τοὺς καὶ στὸν Ἄγγελό τοὺς νὰ μὴν ἐπιτρέψει στὸν πονηρὸ δαίμονα νὰ τοὺς κατακυριεύσει χρησιμοποιώντας τὶς ἀδυναμίες τοῦ θνητοῦ σώματος.

Μιὰ τέτοια καθημερινὴ ἀγωγή βοηθεῖ τελικὰ στὴν ὑπερβαση σιγὰ σιγὰ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Δημιουργεῖται ἔτσι χώρος γιὰ τὴν μετὰ βαση ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν καὶ στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ (πρὸβλ. Ἰωάννου 5,24).

Ζωντανὰ παραδείγματα. Ἀνάγκη ἱκανῶν ὁδηγῶν

Γιὰ ἕνα τέτοιο πέρασμα ἐνισχυόμεθα ὀπισθόδηποτε ἀπὸ τὰ ζωντανὰ παραδείγματα ἀνθρώπων πὸν ξεπέρασαν αὐτὸ τὸ φόβο καὶ μαρτυροῦν μάλιστα μὲ τὴ ζωὴ τους γιὰ κάτι τέτοιο. Μὲ πολλὴ συγκίνηση φυλλομέτρησα ἡμερολόγιο μοναχοῦ τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ διάβασα τὶς μαρτυρίες πὸν καταθέτει γιὰ ὅσα ὡς πρὸς τὸν θάνατο συμβαίνουν ἐκεῖ⁸.

Τὸ Ἅγιον Ὄρος λέγει «εἶναι τὸ μόνο μέρος πὸν ὁ θάνατος ἀναμένεται τόσο αἶσια καὶ εἶναι τόσο ἀθόρυβος» (σ. 29). Πιο κάτω παρατηρεῖ: «Τόση ἀφοβία γιὰ τὸν θάνατο. Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ περιγελαῖς τὸν θάνατο... Νὰ ἔρχονται οἱ πεθαμένοι στὴν κουδέντα σὰν ζωντανοὶ» (σ. 42). «Τὸ νῦν νὰ θιοῦται σὰν τέλος. Νὰ ζεῖς πάντα τὸ ἔσχατο» (σ. 59-60).

ο ε δρόμους ποιμαντικής διακονίας

Ο ίδιος συγγραφέας διηγείται την περίπτωση ενός υποτακτικού που θάζει μετάνοια, για κάθε του αναχώρηση κι επιστροφή στο κελλί του, στο μνήμα του Γέροντά του (σ. 42). Διηγούνται επίσης περιστατικά, στα οποία μοναχοί έχοντας εξαντληθεί από την άρρωστεια ζήτουν τήν άδεια του Ηγουμένου του μοναστηριού για ν' αναχωρήσουν από την έδω ζωή. Έχοντας ασκηθεί μιὰ ολόκληρη ζωή στην υπακοή, δέν τολμούν ούτε νά πεθάνουν χωρίς άδεια - εύλογια του πνευματικού τους πατέρα. Ίδιες στάσεις διατρέχουν τούς αιώνας.

Μου έρχεται στο μυαλό ά ν ά λ ο γ ο π ε ρ ι σ τ α τ ι κ ό που συνέβη τόν έκτο αιώνα. Πρόκειται για μιὰ συναμιλία μεταξύ του νεαρού μοναχού Δοσιθέου που πέθαινε και του άδδδ Δωροθέου. Παραθέτω αυτόν τόν διάλογο που αποπνέει εξαιρετική λεπτότητα και θα μπορούσε νά είναι πηγή έμπνεύσεως για τήν ποιμαντική μας έργασία σήμερα.

—Πώς πάει ή εύχή Δοσίθεε; (πρόκειται για τήν εύχή του Ίησού που κάνουμε λόγο πιό κάτω).

—Συγχώρεσέ με, Γέροντα, δέν μπορώ πιά νά τήν κρατήσω.

—Έ, άφησε τήν εύχή. Μόνο κράτα στή μνήμη σου τό Θεό και διατήρησε ζωντανή τήν αίσθηση τής παρουσίας Του.

Έπειδή όμως υπέφερε πολύ παράγγειλε στο Μεγάλο Γέροντα (τόν Βαρσανούφιο):

—Γέροντα, δέν άντέχω πιά, άπόλυσέ με.

Τού άπαντάει ο Γέροντας:

—Κάνε υπομονή, παιδί μου, γιατί τό έλεος του Θεού πλησιάζει.

Ο μακάριος Δωρόθεος όμως τόν έβλεπε νά υποφέρει πολύ και τόν φρόντιζε έτσι ώστε νά μή ζημιωθεί ή ψυχή του. Πάλι μετά από λίγες μέρες, λέει στο Γέροντα:

—Δέσποτά μου, δέν άντέχω πιά.

Τότε του λέει ο Γέροντας:

—Έύχομαι νά πορευτείς με ειρήνη, νά άξιωθείς νά στέκεις μπροστά στο θρόνο τής μεγαλοσύνης του Τριαδικού Θεού και νά πρεσβεύεις και για μās⁹.

Μία τέτοια στάση όμως δέν ανταποκρίνεται στην έσχατολογική προσέγγιση για τήν όποία μιλήσαμε στην άρχή τής εισηγήσεώς μας; Αυτό που επιτυγχάνεται μέσα στη λατρεία και ιδιαίτερα τή

Θ. Λειτουργία μεταφέρεται στην καθημερινή ζωή. Γι' αυτή τή μεταφορά έχουμε όμως ανάγκη άξιων και ικανών οδηγών. Δέν μπορεί νά τό επιτύχει ο καθένας μας από μόνος του. Τυχεροί όσοι βρέθηκαν κοντά σε τέτοιους ανθρώπους.

Σ' αυτό ακριβώς τό σημείο θα ήθελα νά σας αναφέρω τή συγκεκριμένη μαρτυρία σεβαστού και άειμνήστου Γέροντα που κοιμήθηκε πρόσφατα στην Ελλάδα και που υπήρξε πνευματικός οδηγός χιλιάδων ανθρώπων τόσο στην Ελλάδα όσο και στο έξωτερικό. Μπορούμε νά ισχυρισθούμε ότι ο Γέροντας Πορφύριος υπήρξε ο ίδιος «μάρτυς τής Άναστάσεως» κατά τήν έννοια που δίδουν τά άγιογραφικά κείμενα (βλ. Πράξεις 1,22). Θα τό πιστοποιήσετε πιστεύω και σεις με τήν ανάγνωση τών γραμμών που ακολουθούν, τίς όποτες έκλεκτός φίλος φρόντισε νά μου τίς κάνει γνωστές.

«Όταν έγινα μοναχός ένιωθα καλλίτερα... Έγινα πιό δυνατός και στην ύγεια μου άκόμη. Ένώ προηγουμένως ήμουνα άσθενικός, έκτοτε έγινα υγιέστερος με άντοχή στους κόπους, με κουράγιο ψυχικό. Κυρίως όμως ένιωθα αιώνιος. Η Έκκλησία είναι μυστήριο. Όποιος μπαίνει στην Έκκλησία δέν αποθνήσκει, σώζεται, είναι αιώνιος. Έτσι αισθανόμουνά πάντα αιώνιος, σαν άθάνατος. Και φωτιζονταν τό πρόσωπο του Γέροντος και έλεγε συνεχίζοντας στοχαστικά: άφ' ότου έγινα μοναχός πίστευα ότι δέν υπάρχει θάνατος. Αυτή ή ιδέα με κατέχει».

Αυτή του τήν πεποίθηση προσπάθησε νά μεταδώσει και νά έμφυσήσει στα πνευματικά του παιδιά¹⁰.

Πνευματική καθοδήγηση ολόκληρων λαών

Ένεργώντας κατ' αυτόν τόν τρόπο ο συγκεκριμένος αυτός Γέροντας προσπάθησε νά μās μεταφέρει αυτό που ή όρθόδοξη Έκκλησία επιχειρεί αιώνας τώρα νά επιτύχει στους λαούς με τούς όποιους έρχεται σε έπαφή και νά τό άποτυπώσει στις κοινωνίες τους. Συγκεκριμένα «νά επιδράσει στη διαμόρφωση ενός υγιούς πολιτισμού». Έχουμε λόγους νά πιστεύουμε ότι «ή όρθόδοξη διδασκαλία συνιστά τή βάση τής λαϊκής ελληνικής πολιτιστικής παραδόσεως γενικά, όσον άφορά τήν αντιμετώπιση του θανάτου και του πένθους, χωρίς αυτό νά αποκλείει προχριστιανικές καταβολές και επι-

δράσεις¹¹. Παραμένει βέβαια πάντα δύσκολη ή εκτίμηση των αναλογιών στις επιδράσεις αυτές.

Υπάρχει πάντως ή εντύπωση ότι η βυζαντινο-χριστιανική πνευματικότητα επηρέασε τη λαϊκή ψυχή και καλλιέργησε τους λαούς της Βαλκανικής, άλλους περισσότερο και άλλους λιγότερο. Στη ρουμανική λόγω χάρη λαϊκή παράδοση «ό θάνατος, ως γεγονός φυσικής τάξεως, κατέχει δευτερεύουσα θέση και δεν προξενεί την απελπισία, τον αποπροσανατολισμό, τον φόβο που νοιώθει μπροστά του ο σύγχρονος άνθρωπος... Γιατί ο θάνατος δεν είναι ένα τέλος, ένα άκρο, μια εξαφάνιση του ανθρώπινου προσώπου, αλλά πέρασμα σε άλλους όριζοντες, όπου η ψυχή συνεχίζει την ύπαρξή της, τις συνηθισμένες ασχολίες της»¹².

Οι βαλκανικοί λαοί επηρεασμένοι από την ορθόδοξη πίστη μπόρεσαν να σταθούν άφοβα μπροστά στο θάνατο, να επιδιώξουν την ελεύθερη άσκηση της πίστης τους και να αναλάβουν την απελευθέρωση των πατρίδων τους από τον ξένο ζυγό. Έπανεστάτησαν έναντι των κατακτητών Τούρκων που ήσαν αλόθρησκοι μουσουλμάνοι «για το Χριστού την πίστη την αγία και της πατρίδος την ελευθερία». Η ίδια πίστη ενέπνευσε και εμπνέει ακόμα και σήμερα ανάλογους αγώνες (παράδειγμα ή Κύπρος και άλλου). Η πατριωτική κραυγή «έλευθερία ή θάνατος» διαποτίζεται έντονα από το χριστιανικό μήνυμα περί ελευθερίας, αξιοπρεπείας του ανθρώπου και της τόλμης έναντι του θανάτου. Αυτή ή τόλμη καλλιεργείται σε δύο επίπεδα: τόσο σε συλλογικό όσο και προσωπικό.

Η προσευχή του Ίησού μετάβαση από το θάνατο στη ζωή

Αυτή ή τόλμη είναι κυρίως καρπός της συνεχούς επαφής του ορθοδόξου χριστιανού με «τον αρχηγόν της ζωής» (Πράξεις 3,15), τον Κύριον ήμῶν Ίησούν Χριστόν που τον παρακαλεί να τον ελεήσει με την επίκληση του ονόματός Του. Η εὐχή ή προσευχή του Ίησού (στη γνωστή διατύπωσή της: «Κύριε Ίησού Χριστέ, Υιέ του Θεού, ελεήσόν με») γίνεται τό δχημα της μεταδόσεως του χριστιανού από του θανάτου εις την ζωήν (Ίωάννου 5,24)· είναι ή νοσταλγική επίκληση που πραγματοποιεί ή σύνδεση του ἔδῳ με τό ἐπέκεινα, του τώρα με τό μέλλον· ή δραματική επίκληση για να καταπαθεί ή θνητή μας ύπαρξη από τη Ζωή (πρβλ. 2 Κορινθίους 5,4). Αυτή ή επίκληση είναι σά να επαναλαμβάνει την πρωτοχριστιανική επίκληση του Παύλου: Μαράν ἀθά, «ἔλα Κύριε» (1 Κορινθίους 16,22· πρβλ. Ἀποκάλυψη 22,20)¹³.

Οι χριστιανοί μάρτυρες της Ἀναστάσεως

Τό ζήτημα που τίθεται τώρα είναι π ὡ ς θά μπορούσει αυτό τό μήνυμα ζωής ν' ἀντηχήσει ἔτσι ὥστε να μπόρουν να ξεπεράσουν οι ἄνθρωποι τόν φόβο του θανάτου, ἔστω κι ἂν ζουν σά πλαίσια αὐτῆς τῆς τεραστίας νεκροπολης που ἔχει γίνει ὁ πλανήτης μας. Ὁ σημερινός ἄνθρωπος δέν είναι ἀσφαλῶς ἐνθουσιασμένος με τήν ιδέα του θανάτου, ιδιαίτερα μάλιστα όταν ὁ ἴδιος δέν διαθέτει καμμία ἐλπίδα.

Για ἕνα μονάχα μπορεί να εἴμαστε βέβαιοι. Μόνο τότε θά μπορούσε ν' ἀλλάξει κάτι και μόνο τότε, όταν ἐμεῖς οι χριστιανοί μπόρουμε να γίνουμε φορεῖς κι ἀπολογητές αὐτῆς τῆς ἐλπίδας, οι μάρτυρες τῆς Ἀναστάσεως. Μιάς ἀναστάσεως που τελειοουργεῖται ἀπό τώρα, ἀργά και σταθερά, μυστικά μέσα μας. Ὅταν τό σῶμα μας και ή ψυχή μας ἀφθαρτοποιούνται με τή μετοχή μας στο σῶμα και τό αἷμα του Χριστού, στή Θεία Εὐχαριστία, που δίκαια χαρακτηρίζεται ὡς «φάρμακον ἀθανασίας»¹⁴. Ἔτσι τίποτε δέν θά μπορεί πλέον να μᾶς χωρίσει ἀπό τήν ἀγάπη του Χριστού, ἀπό τήν ἀγάπη του Θεοῦ (Ρωμαιοῦς 8, 35-39).

Αὐτή ή ἀγάπη που δεχόμαστε ἀπό τό Θεό και που τήν κατευθύνουμε πρὸς τους ἀδελφούς μας και τή μοιραζόμαστε μαζί τους «ὑπερνικάει τό φόβο που γεννάει στις ψυχές των ἀνθρώπων ὁ θάνατος· ή ἀγάπη ἐνισχύει τήν πίστη στο Θεό και στήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς» (Ντοστογιέφσκι). Ἰψιστος ἐγγυητής γιά ὅλα αὐτά είναι ὁ Κύριος ήμῶν Ίησοῦς Χριστός, που μᾶς διαβεβαιώνει, δάνοντας τό δεξί του χέρι πάνω μας και λέγει: «μὴ φοβοῦ· ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος και ὁ ἔσχατος και ὁ ζῶν, και ἐγενόμην νεκρός, και ἰδοὺ ζῶν εἰμι εις τους αἰῶνας των αἰώνων, και ἔχω τὰς κλεῖς του θανάτου και του ἄδου» (Ἀποκάλυψη 1, 17-18).

8. Μοναχοῦ Μωυσεῶς Ἀγιορείτου, Ἀγρυπνία στο Ἄγιον Ὄρος, Νέα Σμύρνη, Ἐκδ. Ἀκρίτας, 1990, 99σ.

9. Ἀββᾶ Δωροθέου, Ἐργα ἀσκητικά. Εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια, πίνακες, Ἀθήναι, Ἐκδ. Ἐτοιμασία, 1981, Περὶ του Ἀββᾶ Δοσιθέου, παράγραφος 10, σ. 67.

10. Για τόν Γέροντα Πορφύριο και γράφονται και ἀκούγονται πολλά, ιδιαίτερα μετά τήν κοίμησή του. Με πολλή προσοχή συγκεντρώνουμε στοιχεῖα ἀπό τή ζωή και τή διδασκαλία του σά πλαίσια τῆς ἔρευνας «Σχεδιάσμα πνευματικῆς γεωγραφίας». Ἦδη μᾶς ἀξίωσε ὁ Θεός να γράψουμε δύο σημειώματα στή μνήμη του. Τό ἕνα φέρει τόν τίτλο, Ἡ βασιλική δρῶς (περ. Ὁ Ἐφημέριος) 15 Δεκεμβρίου 1991, σ. 376-378) και τό ἄλλο, Ὁ οὐρανοδρόμος Γερόντας (περ. Κοινωνία, τεῦχος Ἰαν.-Μαρτίου 1992).

11. Φιλοθέου Φάρου, Τό πένθος, (1981, σ. 22). Ἔχει δίκιο όταν ὁ ἴδιος ἰσχυρίζεται ὅτι «ή ἀκολουθία τῆς ορθοδόξου κηδείας είναι ἐξαιρετο παράδειγμα του τρόπου με τόν ὅποιο ή ορθόδοξη θεολογία ἐπιδρᾷ στή διαμόρφωση ἐνός

Ο ΚΛΗΡΙΚΟΣ ΚΑΙ Η ΙΕΡΩΣΥΝΗ ΤΟΥ*

Του πανοσ. ἀρχιμ. κ. ΣΥΜΕΩΝ Π. ΚΟΥΤΣΑ
Ἱεροκήρυκος Ἱερῆς Μητροπόλεως Νέας Σμύρνης

2. Ὁ σύνδεσμος μετὸν ἐπίσκοπο.

Ὁ κληρικός λαμβάνει τὸ χάρισμα τῆς ιερωσύνης μέσα στὴν Ἐκκλησία· ὄντας ὁ ἴδιος ζῶν καὶ ὀργανικὸ μέλος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας ιερωσύνη δὲν ὑπάρχει. Καὶ ἡ μετάδοση τοῦ ιερατικοῦ χαρίσματος γίνεται, ὅπως ὑπογραμμίσαιμε ἤδη, μόνο ἀπὸ τὸν φορέα τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς καὶ τοῦ πληρώματος τῆς ιερωσύνης ποῦ εἶναι ὁ ἐπίσκοπος.

Μεταξὺ τοῦ χειροτονουμένου ἐπισκόπου, τῆς ὁρατῆς κεφαλῆς κάθε τοπικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ χειροτονουμένου κληρικοῦ ἐγκαθιδρύεται ἀπὸ τὴν ὥρα τῆς χειροτονίας ἕνας ἀδιάρρηκτος σύνδεσμος. Κληρικός χωρὶς αὐτὸ τὸ σύνδεσμο μετὸν ἐπίσκοπό του, ποῦ ἀποτελεῖ τὸν ἐκφραστὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει. Εἴμαστε κληρικοὶ ὄχι ἀπλῶς καὶ μόνο διότι κάποτε χειροτονηθήκαμε, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξακολουθοῦμε νὰ παραμένουμε ἀδιακόπως ἐνωμένοι μετὸ σώμα τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἀπὴ καὶ συγκεκριμένη ἐκφραση αὐτῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας εἶναι ὁ ἀδιάρρηκτος σύνδεσμος ποῦ διατηροῦμε μετὸν ἐπίσκοπό μας.

Τὸ σύνδεσμο μας αὐτὸ διακηρύσσουμε ὅταν κατὰ τὴν ιερότατη ὥρα τῆς εὐχαριστιακῆς Ἀναφορᾶς μνημονεύουμε τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου μας, τοῦ ἐπισκόπου δηλαδὴ ποῦ διαποιμαίνει τὴν ἐκκλησιαστικὴ παροικία στὴν ὁποία διακονοῦμε μόνιμα ἢ παρεπιδημοῦμε προσωρινά. Τὴν ἴδια ἐνότητα ἐκφράζει ὡς ἕνα βαθμὸ καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ τελεῖται ἡ Εὐχαριστία ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους ἐπάνω σὲ ἀντιμῆνσιο ποῦ καθαγιασθήκε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο τοῦ τόπου καὶ φέρει τὴν ὑπογραφή του.

Ὁ στενὸς αὐτὸς δεσμὸς τοῦ κληρικοῦ μετὸν ἐπί-

σκοπό του ἀποσκοπεῖ στὴ διασφάλιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος καὶ τὴν ἀποφυγὴ τῶν διαιρέσεων καὶ τῶν σχισμάτων. Ἡ ἐνότητα τῶν μαθητῶν Του, ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε τὸ πιὸ θερμὸ αἶτημα ποῦ διατύπωσε ὁ Κύριος στὴν ἀρχιερατικὴ προσευχὴ Του. Καὶ ὡς πρότυπο αὐτῆς τῆς ἐνότητος προέβαλε τὴν ἐνότητα τοῦ Ἰδιοῦ μετὸν Πατέρα Του (Ἰω. 17, 11, 21).

Τὸν ἀδιάρρηκτο σύνδεσμο τοῦ ἱεροῦ κλήρου μετὸν ἐπίσκοπό του ὡς ἐγγύηση ποῦ διασφαλίζει τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐξαίρει καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μας παράδοση. Περισσότερο δὲ ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλον πατέρα τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀναγκαιότητα ἐνότητος τῶν πάντων γύρω ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο κάθε τοπικῆς Ἐκκλησίας προβάλλει ὁ ἀποστολικὸς πατήρ Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος. Ὅπως ἴσως διότι ἡ πρώτη Ἐκκλησία, διεσπαρμένη μέσα σ' ἕναν ἀχανῆ εἰδωλολατρικὸ κόσμο, ζοῦσε ἐντονότερα καὶ πληρέστερα τὸ μυστήριον τῆς ἐνότητος τῆς. Ἀκόμη διότι εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους καὶ τὰ πρῶτα σχίσματα καὶ ὡς ἐκ τούτου προέβαλλε ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη νὰ διαφυλαχθεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα.

«Οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι καὶ ὁ λοιπὸς κληρὸς ἅμα παντὶ τῷ λαῷ... τῷ ἐπισκόπῳ πειθαρχήσωσαν, ὁ ἐπίσκοπος τῷ Χριστῷ, ὡς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρί. Καὶ οὕτω ἡ ἐνότης διὰ πάντων σώζεται» (Φιλ. 4, ΒΕΠΕΣ 2, 309). Πρότυπο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος εἶναι ἡ Τριαδικὴ ἐνότητα. «Ὡς περὶ ὁ Κύριος ἄνευ τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ποιεῖ..., οὕτω καὶ ὑμεῖς ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου, μηδὲ πρεσβύτερος, μηδὲ διάκονος, μηδὲ λαϊκός» (Μαγν. 7, ΒΕΠΕΣ 2, 295).

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 127 τοῦ ὑπ' ἀρ. 7 τεύχους.

(Συνεχίζεται)

ὀγιούς πολιτισμοῦ) (σὲ ἀνάτυπο ἄρθρου του ἀπὸ τὸ περ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμάς», Ἡ ὀρθοδοξία σάν πολιτιστικὴ ἐκφραση, Θεσσαλονικὴ 1977, σ. 16).

12. Λυδίας Στανιλοάε, Ἡ χριστιανικὴ πίστη στὴ λαϊκὴ παράδοση τῆς Ρουμανίας. Τὸ ἄρθρο μετάφρασε ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ὁ Πάνος Λιαλιάνης καὶ δημοσίευσε τὸ περ. «Σύναξη», τεύχος 14, Ἀπρ. - Ἰουνίου 1985, σ. 25-33. Τὸ συγκεκριμένο παράθεμα ἀπὸ τὸ σπουδαῖο αὐτὸ ἄρθρο βρίσκεται στὴ σ. 29. Πρβλ. τίς ὑποσημειώσεις ἀρ. 1 καὶ 2 τοῦ μεταφραστῆ στὴς σ. 27 καὶ 29. Ἐκεῖ, διαφοροποιώντας λίγο τὰ πράγματα, ὑποστηρίζει ὅτι «στὴν ἑλληνικὴ λαϊκὴ παράδοση τὸ παγανιστικὸ ἦθος εἶναι ἰσχυρότερο τῆς χριστιανικῆς πίστεως». Λίγο πιὸ

πάνω στὸ κείμενο μιλῆσαμε γιὰ τὴ δυσκολία ποῦ ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμηση τῶν ἐπιδράσεων!

13. Γιὰ τὴν «εὐχὴ» βλ. τὴν σύντομη καὶ περιεκτικὴ μελέτη τοῦ Ἐπισκόπου Καλλίστου Ware, Ἡ δύναμη τοῦ Ὁνόματος, ποῦ κυκλοφορεῖ ἀπὸ τίς Ἐκδ. «Ἀκρίτας» Νέα Σμύρνη 1991, 94 σ.

14. Βλ. Ν. Μητροπούλου, Ὁ θάνατος, Ἀθήναι 1973, σ. 96-97. Ἐπίσης τὸ πολὺ σημαντικό γιὰ τὴν ἐποχὴ ποῦ κυκλοφόρησε βιβλίον οἰκοδομῆς τοῦ Ἀρχιμ. π. Ἡλία Μαστρογιαννοπούλου, Φάρμακον ἀθανασίας (Ἡ Θεία Εὐχαριστία), Ἀθήναι, Ἐκδ. ἡ «Ζωή», 1959, 160 σ.